

Stanisław M. Szukalski *

KIERUNKI PRZEKSZTAŁCEN STRUKTURY ZATRUDNIENIA
W SEKTORZE USŁUG GOSPODARKI ZACHODNIONIEMIECKIEJ
W OKRESIE 1960-1983

I. UWAGI WSTĘPNE

1. Wzrost znaczenia usług we współczesnej gospodarce, wyrażający się m. in. zwiększeniem zatrudnienia w tym sektorze, skłonił autora do zajęcia się problemem transformacji strukturalnych zatrudnienia w sektorze usług. Przedmiotem obserwacji statystycznej oraz analizy jest gospodarka zachodnioniemiecka w okresie 1960-1983, która pomimo szeregu trudności (bezrobocie, osłabienie tempa wzrostu)¹ należy do czołowych ekonomik świata kapitalistycznego i z tego punktu widzenia zasługuje na uwagę. Ponadto, zmiany dokonujące się w tej gospodarce od połowy lat siedemdziesiątych dodatkowo uzasadniają celowość tego wyboru. Autor bada kierunki strukturalnych przekształceń zatrudnienia w usługach, posiłkując się w tej analizie klasyfikacją sektora w układzie subsektorowym i funkcjonalnym. Ponadto przedmiotem naszego zainteresowania są zmiany zawodowej struktury zatrudnienia.

2. Przedmiotowe i podmiotowe zróżnicowanie sektora sprawia kłopoty w jego klasyfikacji. Dotychczas nie wypracowano zadowalających kryteriów dezagregacji usług, dlatego opiera się ona, bardziej aniżeli w przypadku sektora przemysłowego, na przyjętej

* Dr, adiunkt w Instytucie Ekonomii Politycznej UŁ.

¹ Pisaliśmy o tym w artykule: *Strukturalne problemy bezrobocia w Republice Federalnej Niemiec*, "Acta Universitatis Lodziensis" 1985, Folia oeconomica 56, s. 91 i n.

przez badacza konwencji; związana jest z koniecznością dokonywania uproszczeń. W międzynarodowych statystykach oraz analizach dezagreguje się usługi, wykorzystując do tego celu instytucjonalne kryterium podziału. Ze względu na charakter dostępnych nam danych statystycznych również w naszej analizie za podstawę podziału sektora przyjęliśmy to kryterium, czyniąc w ten sposób używaną dezagregację sektora podstawowym instrumentem badania jego struktury.

Zdając sobie jednak sprawę z ułomności tej dezagregacji w miarę możliwości określonej materiałami statystycznymi, rozszerzymy bazę empiryczną analizy o dane, które mogą łagodzić wady instytucjonalnego podziału. Ponadto, niektóre subsektory usług, jak subsektor państwa, usługi właściwe, stanowią ogromnie złożone agregaty, dlatego poświęcamy im więcej uwagi.

W ślad za statystyką zachodnioniemiecką², w której wyodrębnia się siedem głównych subsektorów usług, przyjęliśmy następującą ich klasyfikację: usługi handlowe, transportowe i łączności, instytucji kredytowych i ubezpieczeniowych, mieszkaniowe, usługi właściwe, państwa, organizacji społeczno-politycznych.

3. Analiza obejmuje okres 1960-1983, jednakże z uwagi na to, że poważne zakłócenia w długofalowym rozwoju przyniósł kryzys 1974-1975, a szczególnie kryzys energetyczny w 1973 r., podzieliśmy badany okres na dwa odcinki czasowe 1960-1973 i 1973-1983 i o ile pozwalają na to materiały statystyczne, uwzględniamy to w analizie. Ponadto, w niektórych przypadkach, wobec braku danych z 1983 r., wykorzystujemy informacje statystyczne z lat wcześniejszych.

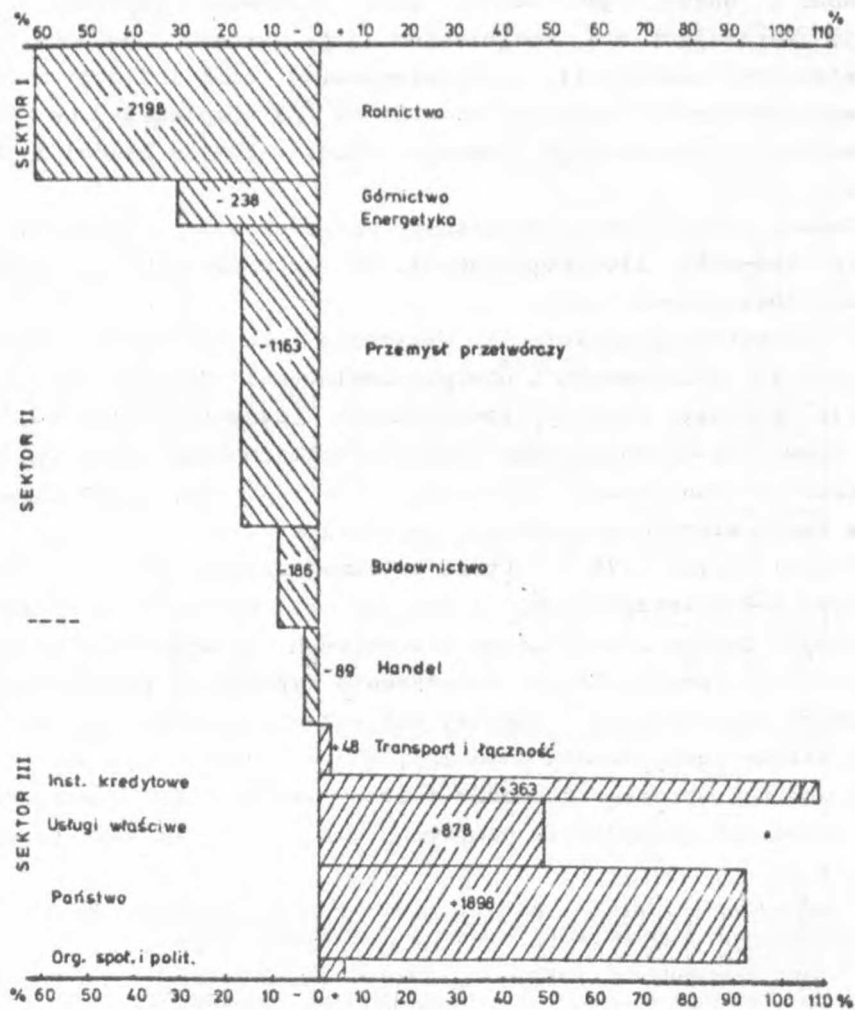
II. KIERUNKI PRZEKSZTAŁCEN SUBSEKTOROWEJ STRUKTURY ZATRUDNIENIA W USŁUGACH GOSPODARKI RFN

1. Tendencje ogólne

Zatrudnienie w sektorze III w analizowanym okresie 1960-1983 zwiększyło się prawie o 3,3 mln osób, podczas gdy w całej gos-

² "Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen" 1979, Reihe 1, Fachserie 18, Statistisches Bundesamt; *Konten und Standardtabellen*, Stuttgart 1977, s. 40.

podarce zmalało o 852 tys. osób, zaś w przemyśle zmniejszyło się o 1,2 mln osób, w rolnictwie o 2,2 mln osób (rys. 1). W ślad za tym zmieniała się sektorowa struktura zatrudnienia w gospodarce RFN. Sektor III zatrudnia obecnie 53,0% zawodowo czynnych w gospodarce, podczas gdy w 1960 r. tylko 38,4%, a w 1973 r. 44,8%. Odpowiednio zmalał udział sektora przemysłowego i rolniczego w globalnym zatrudnieniu w gospodarce i wynosi on obecnie 41,6% i 5,4%, podczas gdy w 1960 r. udziały te wynosiły 47,0% i 13,7%.

Rys. 1

Źródło: Jak w tab. 1.

Wzrostowi zatrudnienia w usługach towarzyszyły przekształcenia w jego subsektorowej strukturze wynikające z tego, że poszczególne rodzaje usług w wysoce zróżnicowanym tempie absorbowały zwalnianą z przemysłu i rolnictwa siłę roboczą. Na tempo absorpcji siły roboczej przez poszczególne subsektory usług wpływały zarówno przekształcenia w strukturze popytu na usługi, które wynikały, jak się wydaje, ze zmian struktury demograficznej społeczeństwa zachodnioniemieckiego, stopnia nasycenia gospodarstw domowych dobrami i usługami, zmianami w poziomie dochodów oraz cen dóbr i usług, jak również stan ekonomiki zachodnioniemieckiej, wyrażający się zwolnieniem tempa wzrostu gospodarczego, zmniejszeniem inwestycji, przyspieszeniem tempa inflacji w latach siedemdziesiątych. Wpływało to z kolei na komplementarne względem sektora przemysłowego rodzaje usług, głównie handel i transport.

Zmiany subsektorowej struktury zatrudnienia w usługach w okresie 1960-1983 ilustruje tab. 1. Na szczególne podkreślenie zasługują następujące fakty:

1. Najbardziej dynamicznie wzrastała liczba zatrudnionych w instytucjach kredytowych i ubezpieczeniowych. One to w badanym okresie podwoiły rozmiary zatrudnienia (dynamika 211,7%), przy czym najwyższe średnioroczne tempo przyrostu zasobów pracy w tym subsektorze zanotowano w okresie 1960-1973. Sprzyjało temu wysokie tempo wzrostu gospodarki, wynoszące w tym okresie 4,4% (1973-1983 tylko 1,7%)³, które z jednej strony rodziło potrzebę rozwoju usług kredytowych, z drugiej zaś na zasadzie sprzężenia zwrotnego szybki rozwój usług kredytowych sprzyjał wzrostowi gospodarczemu, umożliwiając zwiększenie szybkości obrotu kapitału, ekspansję inwestycyjną. Impulsy dla rozwoju subsektora szły także ze strony gospodarstw domowych, które zwiększały popyt na usługi wskutek wzrostu dochodów i stopy oszczędności⁴, wzrostu zainteresowania gospodarstw domowych usługami z zakresu bezgotów-

³ Obliczono na podstawie danych: *Vierteiljahresergebnisse des Sozialproduktsberechnung*, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 1983.

⁴ Stopa oszczędności rozumiana jako relacja oszczędności do dochodu do dyspozycji wynosiła w roku 1960 według obliczeń IFO-Institut 8,5%, zaś w 1970 r. 13,7% oraz w 1979 r. 13,1%, cyt. za: *Analyse der strukturellen Entwicklung der deutschen Wirtschaft. Strukturberichterstattung 1980*, Duncker/Humboldt, Berlin-München 1981, s. 47.

Tabela 1

Subsektorowa struktura zatrudnienia w usługach gospodarki RPN
w okresie 1960-1983

Usługi	Zatrudnienie						Średnioroczna stopa wzrostu zatrudnienia		Dynamika zatrud- nienia
	rozmiary (w tys. osób)			struktura					
	1960	1973	1983	1960	1973	1983	1960-1973	1973-1983	
Handlowe	3 299	3 388	3 210	33,0	28,4	24,1	0,3	-0,4	97,3
Transportu i łączności	1 460	1 518	1 508	14,6	12,7	11,4	0,2	-0,4	103,3
Instytucji kredytowych i ubezpieczeniowych	383	678	811	3,8	5,7	6,1	4,5	1,5	211,7
Gospodarki mieszkani- wej	65	97	113	0,6	0,6	0,8	2,0	2,2	173,8
Usługi właściwe	1 933	2 264	2 811	19,3	19,2	21,2	1,3	2,5	145,4
Państwa	2 098	3 328	4 024	21,0	27,9	30,3	3,7	1,8	191,8
Organizacji społecz- nych i politycznych, wyznaniowych	764	660	806	7,7	5,5	6,1	3,3	2,5	105,5
Razem sektor III	10 002	11 933	13 283	100,0	100,0	100,0	2,3	1,0	132,8
Ogółem gospodarka	26 080	26 648	25 228	x	x	x	0,2	-0,7	96,7

Źródło: "Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen" 1979, Fachserie 18; 1982, Reihe 1; "Wirtschaft und Statistik" 1985; obliczenia własne.

kowych płatności pensji, rent (korzystanie z kont). Procesom tym towarzyszył, szczególnie w latach sześćdziesiątych⁵ wzrost zatrudnienia oraz rozwój filii instytucji kredytowych.

Godne podkreślenia jest także i to, że wraz z opisanym procesem wzrostu zatrudnienia w subsektorze występowała tendencja do zmniejszania pracochłonności usług, obniżenie kosztów głównie wskutek automatyzacji, modernizacji, racjonalizacji pracy. Tezę tę potwierdzają zarówno dane dotyczące tempa przyrostu zatrudnienia, które od roku 1974 mimo rosnącego wolumenu transakcji było stosunkowo wolne (średnioroczna stopa przyrostu 1,5%, wobec 4,5% w latach 1960-1973), jak i dane dotyczące technicznego wyposażenia instytucji kredytowych w maszyny i urządzenia biurowe, automatyczne urządzenia do przetwarzania danych itp. Otóż w roku 1963 urządzenia te stanowiły 10,3% wartości wyposażenia instytucji kredytowych, zaś w 1983 r. 30,8%⁶.

2. Największe znaczenie ze względu na rozmiary absorpcji siły roboczej, a także z uwagi na dynamikę wzrostu zatrudnienia miał subsektor państwowy, który wchłoniął ponad 1,9 mln osób, co stanowiło 56% globalnego przyrostu zatrudnienia w usługach. W okresie 1960-1979 odsetek ten wyniósł nawet 67%. Subsektorowi temu poświęcamy więcej miejsca w dalszej części opracowania.

3. Od drugiej połowy lat siedemdziesiątych tempo wzrostu zatrudnienia w sektorze III uległo zahamowaniu, jednakże było ono dodatnie, podczas gdy w przemyśle malało średnio w roku o -1,9%, a w całej gospodarce o -0,7%.

4. Wyraźnie zmalał udział handlu i transportu w globalnym zatrudnieniu sektora usług; o ile w okresie 1960-1973 subsektory te zwiększały swoje zatrudnienie w tempie zbliżonym do tempa wzrostu zatrudnienia w gospodarce, to w okresie 1973-1983 odnotowano ujemne stopy wzrostu. Związane jest to z charakterem usług, które są komplementarne względem sektora przemysłowego, a którego warunki funkcjonowania w okresie 1973-1983 uległy pogorszeniu. Obserwuje się ścisły związek pomiędzy wahaniami rozmiarów zatrudnienia w handlu i transporcie a stanem koniunktury gospodarczej. Na ogół tempo przyrostu bezrobocia w tych subsektorach

⁵ E. D ä h n e, *Die Bedeutung der Dienstleistungswirtschaft für die Arbeitsmarktentwicklung in der BRD*, Frankfurt (Main) 1974, s. 40 i n.

⁶ "IFO-Schnelldienst" 1984, H. 17/18.

rach jest zsynchronizowane w czasie i tempie z wahaniami bezrobocia w przemyśle, podobnie dotyczy to wartości obrotów. Trudno powiedzieć, na ile zahamowanie tempa przyrostu zatrudnienia w omawianych subsektorach jest wynikiem stanu ekonomiki zachodnio-niemieckiej, a na ile jest to rezultat nasycenia gospodarki tymi usługami, tym bardziej że dochodzą do tego skutki przekształceń strukturalnych, zachodzących w gospodarce RFN pod wpływem dyfuzji nowych technik i technologii produkcji i usług, zmian relacji cen czynników wytwórczych: pracy, kapitału i energii.

Ze względu na wysoką dynamikę zatrudnienia oraz znaczenie subsektora państwowego zasługuje on na większą uwagę.

2. Rola państwa w sektorze usług

Państwo stało się w latach osiemdziesiątych głównym pracodawcą w sektorze III. Subsektor państwowy zatrudnia obecnie ponad 30% ogółu pracujących w usługach w porównaniu z 20,9% w 1960 r. oraz 16% ogółu zatrudnionych w gospodarce przy 8% w 1960 r. W całym badanym okresie obserwujemy systematyczny wzrost zatrudnienia w tym subsektorze, dotyczy to nawet okresów załamań koniunktury, choć wtedy występowało pewne zwolnienie tempa przyrostu zatrudnienia. Warto zatem przyjrzeć się strukturze subsektora. Ilustruje ją tab. 2.

Dane zawarte w tab. 2 pozwalają zauważyć, że zwiększenie rozmiarów zatrudnienia należy przypisać głównie rozwojowi takich rodzajów usług, jak: ochrona zdrowia, szkolnictwo i oświata oraz obrona narodowa. Dynamika zatrudnienia w tych obszarach wynosiła w okresie 1960-1981 odpowiednio 299%, 273% i 186%. Szczególnie dynamicznie rozwijały się dwa pierwsze z wymienionych subsektorów, dotyczy to także drugiej połowy lat siedemdziesiątych, kiedy to obserwujemy zwolnienie dynamiki wzrostu zatrudnienia w subsektorze państwowym.

Wzrost znaczenia usług państwa w gospodarce kapitalistycznej w miarę rozwoju gospodarczego ma swoje uzasadnienie w tym, że po pierwsze, wraz ze wzrostem poziomu ekonomicznego rośnie zapotrzebowanie na usługi, które tylko państwo albo przeważnie państwo może świadczyć. Należą do nich usługi m. in. z zakresu oświaty, zabezpieczenia socjalnego itp. Po drugie, pogłębiający się podział pracy, jaki niesie ze sobą rozwój ekonomiczny, wymaga re-

Rozmiary i struktura zatrudnienia w subsektorze państwowym

Subsektor państwowy	Zatrudnienie						Stopa wzrostu		1960 = = 100
	rozmiary (w tys. osób)			struktura					
	1960	1973	1981	1960	1973	1981	1960-1973	1973-1981	
Administracja	385	449	495	18,4	13,5	12,5	1,1	1,2	128,6
Obrona narodowa	385	693	715	18,4	20,8	18,1	4,7	0,8	185,7
Porządek publicz- ny	184	250	315	8,8	7,5	8,0	2,4	2,7	171,2
Wymiar sprawie- dliwości	90	126	139	4,2	3,8	3,5	2,6	1,6	154,4
Szkolnictwo i oświata	397	845	1 087	18,9	25,4	27,5	5,9	3,7	273,8
Ochrona zdrowia	149	319	446	7 1	9,6	11,3	6,0	4,2	299,3
Ubezpieczenia społeczne	274	340	404	13,1	10,2	10,2	1,7	2,3	147,4
Pozostałe	234	306	355	11,1	9,2	8,9	3,0	0,3	151,7
Razem	2 098	3 328	3 956	100,0	100,0	100,0	3,7	1,8	188,6

Źródło: "Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen" 1979, Fachserie 18; 1982, Reihe 1; "Die Weltwirtschaft" 1983, H. 1, s. 14 (część statystyczna); obliczenia własne.

gulacyjnych ingerencji państwa w procesy rynkowe. Po trzecie charakter współczesnej rewolucji naukowo-technicznej wymaga aktywnego udziału państwa w badaniach naukowych, kreowaniu postępu technicznego.

Wszystko to wymaga rozszerzenia zakresu usług państwa, które by sprostać wymaganiom wzrastającego popytu społecznego, musi zwiększać zakres swojego działania, powiększać zatrudnienie.

W literaturze zachodniemieckiej ekspansję państwa ocenia się w zróżnicowany sposób. Nie wnikając w te spory można powiedzieć, że na jednym biegunie znajdują się ci ekonomiści, którzy uzasadniając rosnący udział państwa w gospodarce RFN odwołują się do tzw. prawa Wagnera⁷, zgodnie z którym wraz ze wzrostem poziomu ekonomicznego zwiększa się aktywność państwa jako nieuchronna konsekwencja tego procesu, co wyraża się zwiększeniem wydatków państwowych. Na drugim biegunie znajdują się zagorzali krytycy wzrostu zakresu usług państwa, jednakże posiłkują się oni w tej krytyce argumentami natury propagandowo-ideologicznej, wskazując na to, że ekspansja państwa oznacza wzrost biurokratyzacji życia społeczno-gospodarczego, jest zagrożeniem dla prywatnej przedsiębiorczości. Rosnący udział państwa w gospodarce, jak sądzi np. D. Knoll, nie jest nieuchronnym prawem rozwoju, jak przyjmował A. Wagner, lecz rezultatem politycznych rozstrzygnięć, w których odbijają się "wielorakie wpływy stosunków gospodarczych, społecznych prądów i politycznych rozstrzygnięć"⁸.

Z zaprezentowanych danych wynika, że w przeszłości państwo odegrało ogromną rolę w procesie absorpcji siły roboczej, powstaje więc pytanie o przyszłą rolę państwa w tym procesie, szczególnie w latach osiemdziesiątych. Odpowiedź jest bardzo trudna; prosta ekstrapolacja dotychczasowego trendu rozwoju jest niedopuszczalna, tym bardziej że na początku lat osiemdziesiątych obserwuje się wygasanie tempa przyrostu zatrudnienia w tym subsektorze. Dało to nawet podstawę do postawienia tezy o nasyceniu

⁷ A. W a g n e r, *Staat in national ökonomischer Hinsicht*, [w:] *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Jena 1911; por. także: B. B ä u r l e, *Wachstum und Grenzen der Staatstätigkeit. Adolph Wagners Gesetz im Lichte neuerer Erkenntnisse*, Wiesbaden 1969.

⁸ D. K n o l l, *Strukturwandel bei öffentlichen Ausgaben-Auswirkungen auf die Staatsquote*, "Die Weltwirtschaft" 1983, H. 1, s. 96.

gospodarki RFN usługami państwa⁹. Pewna szansa dla rozwoju zatrudnienia tkwić może w takich gałęziach usług państwa, jak ochrona zdrowia, kształcenie.

3. Struktura zatrudnienia w subsektorze "usługi właściwe"

Subsektor "usługi właściwe" w okresie 1960-1983 zwiększył zatrudnienie o około 900 tys. osób i w roku 1983 zatrudniał ponad 2,9 mln osób. Usługi właściwe stanowią szczególnie zróżnicowany subsektor, dlatego na potrzeby analizy podzieliliśmy go na branże według zaprezentowanego w tab. 3 układu.

Dane zawarte w tab. 3 pozwalają stwierdzić, że najbardziej dynamicznie rozwijały się usługi biur konstrukcyjnych, laboratoriów, zakładów świadczących usługi z zakresu ekspertyz technicznych (dynamika zatrudnienia 215,0%), usługi reklamowe (210,7%), usługi służby zdrowia (160,1%), usługi z zakresu doradztwa prawno-ekonomicznego (145,2%); one też wydatnie zwiększyły swój udział w zatrudnieniu omawianego subsektora.

Godnym odnotowania jest fakt, że w latach 1973-1979, a więc w okresie pewnego zwolnienia tempa wzrostu gospodarki RFN, zmian warunków jej funkcjonowania, nowe miejsca pracy powstawały głównie w usługach zorientowanych na produkcję; reklama (średnioroczna stopa wzrostu zatrudnienia w tym okresie wyniosła 3,8%), organizowanie targów i wystaw (5,8%), doradztwo prawno-ekonomiczne (2,1%), natomiast w sferze usług zorientowanych na zaspokojenie popytu gospodarstw domowych głównie w usługach z zakresu ochrony zdrowia (2,0%).

Można zatem sformułować wniosek, że jakkolwiek subsektor "usługi właściwe" zorientowany jest głównie na zaspokojenie popytu gospodarstw domowych i w dalszym ciągu są one głównymi ich odbiorcami, to jednak bardzo wyraźnie wzrasta znaczenie usług zo-

⁹ K. D. S c h m i d t, *Beschäftigungsentwicklung im öffentlichen Dienst vor der Wende?*, "Die Weltwirtschaft" 1983, H. 1, s. 77 i n.

rientowanych na produkcję, tzn. wszelkich usług umożliwiających zwiększenie szybkości obrotu kapitału. Świadczeniem usług, które wykonywane były kiedyś w obrębie przedsiębiorstwa przemysłowego, zajmują się teraz specjalistyczne przedsiębiorstwa usługowe.

T a b e l a 3

Struktura oraz dynamika zatrudnienia w subsektorze
"usługi właściwe"
w roku 1960 i 1979

Usługi ^a	1960	1979	Dynamika 1960 = 100
1. Gastronomiczne i hote- larskie	30,5	28,4	123,5
2. Osobiste ^b	21,9	19,2	116,0
3. Służba zdrowia	12,5	15,1	160,1
4. Sport i wypoczynek	2,3	2,8	154,3
5. Kultura i sztuka	5,0	2,8	51,5
6. Wydawnictwa prasowe	5,9	2,0	89,6
7. Doradztwo prawno-eko- nomiczne	7,6	8,3	145,2
8. Biura konstrukcyjne, laboratoria	5,1	8,3	215,2
9. Reklamowe, zarządza- nie nieruchomościami	3,1	4,6	210,7
10. Pozostałe ^c	6,1	8,5	164,9
Razem	100,0	100,0	132,6

^a Poz. 1-6 to usługi skierowane głównie na zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych, poz. 7-10 zorientowane są głównie na zaspokojenie popytu przedsiębiorstw.

^b Fryzjerskie, kosmetyczne, pralnicze itp.

^c Organizowanie wystaw, targów, przemysłowa ochrona mienia, usługi biur maszynopisania, stenografii itp.

Źródło: "Die Weltwirtschaft" 1980, H. 1 (część statystyczna), s. 20, obliczenia własne.

III. ZMIANY STRUKTURY ZATRUDNIENIA W SEKTORZE III W UKŁADZIE FUNKCJONALNYM

Różnorakie funkcje społeczno-ekonomiczne i pozagospodarcze sektora skłoniły autora do przeanalizowania jego struktury z tego punktu widzenia. Przyjęliśmy proponowany w literaturze przedmiotu¹⁰ podział sektora na cztery sfery, z których trzy pierwsze, mianowicie: usługi o wyraźnej dominacji powiązań ze sferą produkcji materialnej, usługi zorientowane na zaspokojenie potrzeb bytowych ludności oraz usługi zorientowane na rozwój osobowości człowieka, obejmują sfery o względnie wyraźnie określonych funkcjach społeczno-ekonomicznych, czwarta zaś, do której zaliczamy usługi związane z funkcjonowaniem państwa, spełnia funkcje pozagospodarcze.

Także i ta klasyfikacja nie jest wolna od uproszczeń, wiele bowiem rodzajów usług trzeba w sposób arbitralny zakwalifikować do określonej grupy, mimo że spełniają one różnorakie funkcje w odniesieniu do różnych sfer gospodarczych. Dla przykładu, usługi instytucji kredytowych na ogół przyporządkowuje się do grupy pierwszej, podobnie postępujemy w naszej analizie, ale przecież one świadczą usługi także na rzecz gospodarstw domowych. Przykładów podobnych można podać więcej. Zaproponowana klasyfikacja ma jednakże tę zaletę, że pozwala zanalizować rozwój poszczególnych rodzajów usług niezależnie od tego czy są one świadczone przez sektor państwowy, czy przez prywatne instytucje usługowe.

Strukturę sektora według opisanego układu przedstawia tab. 4. Dane w niej zawarte pozwalają zauważyć, że najbardziej dynamicznie wzrastało zatrudnienie w usługach zorientowanych na rozwój osobowości człowieka, a zatem wszelkich usług związanych z oświatą i wychowaniem, ochroną zdrowia, sportu, zagospodarowaniem czasu wolnego. Potwierdzone tym samym zostały wcześniej zaobserwowane przez nas tendencje rozwoju usług. Ta uwaga dotyczy także specjalistycznych usług zorientowanych na produkcję, takich

¹⁰ C. N i e w a d z i, *Sektor usług w kapitalizmie*, Warszawa 1982, s. 70 i n.

jak: doradztwo prawno-ekonomiczne, reklama, ekspertyzy itp., które wydatnie zwiększyły swój udział w zatrudnieniu w sektorze usług oraz charakteryzowały się prawie najwyższą dynamiką zatrudnienia.

T a b e l a 4

Rozmiary i struktura zatrudnienia w sektorze III
w układzie funkcjonalnym

Usługi	Zatrudnienie				Dynamika 1960 = 100
	rozmiary		struktura		
	1960	1979	1960	1979	
Produkcja ^a :					
handel i transport	4 759	4 658	47,6	37,0	97,9
pozostałe	802	1 539	8,0	12,2	191,9
Zaspokojenie potrzeb byto- wych ludności ^b	1 735	1 824	17,3	14,5	105,1
Rozwój osobowości czło- wieka ^c	1 045	2 024	10,5	16,0	193,7
Zaspokojenie potrzeb zwią- zanych z funkcjonowaniem państwa ^d	1 661	2 552	16,6	20,3	153,6
Razem	10 002	12 557	100,0	100,0	125,5

^a 1) Transport i handel, 2) usługi inst. kredytowych i ubezpieczeniowych, doradztwo prawno-ekonomiczne, ekspertyzy, usługi biur konstrukcyjnych, reklamowych, organizowania wystaw i targów, ochrony mienia itp.

^b Usługi z zakresu gospodarki mieszkaniowej, gastronomiczne, hotelarskie, osobiste (kosmetyczne, pralnicze, fryzjerskie itp.), z zakresu ubezpieczeń społecznych, pomoc domowa.

^c Usługi z zakresu oświaty i wychowania, ochrony zdrowia, sportu i rekreacji, kultury i sztuki.

^d Bezpieczeństwo i porządek publiczny, obrona narodowa, administracja, wymiar sprawiedliwości, usługi organizacji politycznych.

Ź r ó d ł o: Jak w tab. 3.

IV. UWAGI NA TEMAT PRZEKSZTAŁCEN ZAWODOWEJ STRUKTURY ZATRUDNIENIA

Analizę zatrudnienia można prowadzić nie tylko w układzie sektorowo-działowo-branżowym, który pozwala udzielić odpowiedzi na pytanie, jak wiele osób zatrudnionych jest w poszczególnych sektorach, działach, branżach gospodarki oraz jak zmienia się ta struktura, lecz także z punktu widzenia zawodów. Takie ujęcie pozwala określić, jak wiele osób posiadających określone zawody pracuje w gospodarce, niezależnie od tego w jakim sektorze, dziale gospodarki oni pracują. Daje ona także możliwość oceny kierunków, tendencji zmian na rynku pracy. Zatem podejmując się oceny przekształceń zawodowej struktury zatrudnienia w gospodarce zachodnoniemieckiej, postawiliśmy pytanie: jak na tle zmian zawodowej struktury zatrudnienia w gospodarce RFN prezentują się zawody usługowe. Odpowiedzi na to pytanie pozwalają udzielić dane zawarte w tab. 5.

Wynika z nich, że zaobserwowanym wcześniej transformacjom sektorowej i branżowej struktury zatrudnienia towarzyszą zmiany jego zawodowej struktury w taki sposób, że w procesie tym zawody usługowe, a więc związane z zarządzaniem, administracją, obroną narodową, ochroną zdrowia, oświatą, porządkiem publicznym, zyskują na znaczeniu. Znajduje to wyraz we wzroście wskaźnika udziału, który zwiększył się z 41,5% w 1960 r. do 53,3% w 1980 r., a także bezwzględnym przyroście. W badanym okresie liczba osób posiadających zawody usługowe zwiększyła się o 3 mln, zaś osób z zawodami rolniczymi zmniejszyła się o prawie 2,2 mln.

Godny odnotowania fakt to, że w latach siedemdziesiątych wyraźnemu przyspieszeniu ulegają zmiany w zawodowej strukturze sektora przemysłowego, co wyraża się w tym, że wiele zawodów traci na znaczeniu. Ze względu na rozmiary owych zmian wymienić należy tutaj głównie zawody branży włókienniczej, metalowej, górnictwo. Jest to rezultat strukturalnych przekształceń w gospodarce RFN, dokonujących się głównie w następstwie wzrostu cen przedmiotów pracy oraz postępu naukowo-technicznego. Ten ostatni czynnik wzmacnia zapotrzebowanie na zawody usługowe, stąd nie jest niespodzianką fakt, że w okresie 1973-1982 najbardziej dy-

Tabela 5

Struktura zatrudnienia według zawodów

Zawody ^a	Zmiany w okresie (w tys. osób)			Struktura			Dyna- mika udzia- łów <u>1980</u> <u>1960</u>
	1960- -1980	z tego		1961	1970	1980	
		1961- -1970	1970- -1980				
I. Rolnicze	-2 176	-1 580	-596	13,6	7,8	5,5	0,40
II. Produkcyjne zalicza- ne do sektora II	-940	43	-983	38,7	38,8	34,1	0,88
w tym							
włókiennicy	-528	-259	-269	3,7	2,8	1,7	0,46
metalowcy	-424	2	-426	4,6	4,7	3,0	0,65
III. Techniczne	649	384	265	3,2	4,7	5,6	1,75
IV. Usługowe	3 096	1 418	1 678	41,5	47,7	53,3	1,28
z tego							
handlowcy	41	102	-61	7,5	8,0	7,6	1,01
transportowcy	-290	-227	-63	7,1	6,4	6,1	0,86
związane z zarzą- dzaniem, organi- zacją, biurowe	1 741	846	895	12,8	16,2	19,2	1,50
służba zdrowia	436	159	277	1,8	2,4	3,8	1,75
oświata i wychowa- nie	656	212	444	1,8	2,7	4,3	2,39
zaliczane do							
usług właściwych	-197	-136	-61	5,9	5,5	5,1	0,86
porządek publicz- ny	376	195	181	2,7	3,5	4,1	1,52
pozostałe	333	267	66	1,9	3,0	3,1	2,60
V. Pozostałe	-412	-561	149	3,0	1,0	1,5	0,50

^a Przyjęto podział stosowany w statystyce RFN.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. W o l f m e y e r, J. W a r n k e n, *Zum Wandel der beruflichen Qualifikationsstruktur in der Bundesrepublik Deutschland seit Anfang der 60er Jahre*, "Mitteilungen des Rheinisch-Westfälischen Instituts für Wirtschaftsforschung" 1981, H. 32, s. 254.

dynamicznie rozwijały się zawody związane z informatycznym opracowywaniem danych (142,5%)¹¹.

Wzrost ilości zawodów usługowych oraz ich udziału w zawodowej strukturze zatrudnienia nie oznacza oczywiście równomiernego rozwoju wszystkich specjalności usług. Współczynniki dynamiki udziałów informują nas, że najbardziej dynamicznie rozwijały się zawody związane z oświatą i wychowaniem, służbą zdrowia, zarządzaniem i organizacją, traciły zaś na znaczeniu zawody związane z transportem, handlem, a także zaliczane do tzw. usług właściwych, m. in. pomoc domowa. Dane te potwierdzają zaobserwowane w trakcie analizy subsektorowej struktury zatrudnienia, tendencje zmian.

V. WNIOSKI I UWAGI KOŃCOWE

1. Analiza zmian subsektorowej struktury zatrudnienia w usługach gospodarki RFN dowiodła, że najbardziej dynamicznie rozwijały się subsektory: instytucje kredytowe, państwowy. Ten ostatni ze względu na rozmiary absorpcji siły roboczej odegrał zasadnicze znaczenie w procesie przekształceń, dokonała się ona głównie poprzez rozwój takich usług, jak: oświata i wychowanie, służba zdrowia, obrona narodowa.

2. W subsektorze - usługi właściwe, które w przeważającej części zorientowane są na zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych, jednak najbardziej dynamicznie rozwijały się te rodzaje usług, które umożliwiają przedsiębiorstwom zwiększenie szybkości obrotu kapitału. Potwierdza to zarówno branżowa struktura usług, jak i analiza usług w układzie funkcjonalnym.

3. Przekształceniom subsektorowej struktury usług towarzyszą zmiany w zawodowej strukturze w taki sposób, że rośnie znaczenie zawodów usługowych związanych głównie z zarządzaniem i administracją, oświatą i wychowaniem, ochroną zdrowia.

4. Biorąc pod uwagę dotychczasowe kierunki rozwoju usług, szczególnie zaś tendencje zaobserwowane w latach 1973-1983 oraz

¹¹ E. Gundlach, K. D. Schmidt, *Das amerikanische Beschäftigungswunder. Was sich daraus lernen lässt*, "Kieler Diskussionsbeiträge", H. 109, s. 31.

współczesne kierunki postępu naukowo-technicznego, wydaje się, że największe możliwości rozwoju, a tym samym zwiększenie zarówno zatrudnienia, jak i ilości zawodów usługowych, będą miały następujące rodzaje usług:

- o wysokim stopniu specjalizacji (doradztwo, sporządzanie ekspertyz);
- umożliwiające oszczędności kosztów i czasu pracy (elektroniczne opracowywanie danych, usługi informacyjne);
- związane z zagospodarowaniem czasu wolnego, którego ilość będzie wzrastać w związku ze skracaniem czasu pracy;
- związane z kształceniem i rozwojem osobowości człowieka.

Stanisław M. Szukalski

DIRECTIONS OF TRANSFORMATIONS
IN EMPLOYMENT STRUCTURE OF WEST GERMAN SECTOR OF SERVICES
IN THE YEARS 1960-1983

Changes in the employment structure according to sectors of the FRG's economy finding their expression in growth of the work force in the sector of services have provided an inspiration for the author to study the problem of transformations in the employment structure within this sector. The present article is a result of these interests. There are analyzed here the directions of transformations in the employment structure, with the basis for evaluation being the sector's classification in its subsectorial and functional approach. Moreover, a little more attention has been devoted to some subsectors such as the public and the proper services subsectors. The reason for such an approach was a high dynamics of employment in the public subsector and highly differentiated character of the proper services subsector. This analysis has been supplemented by remarks concerning changes in the occupational structure of employment in the sector of services and in the entire FRG's economy. It has allowed for more comprehensive evaluation of directions and trends of changes in the labour market.